

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО МАНІПУЛЮВАННЯ ЦІННІСНО-СВІТОГЛЯДНОЮ СКЛАДОВОЮ ЧАСТИНОЮ СВІДОМОСТІ НА ТРАДИЦІЙНОМУ ЕТАПІ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

PECULIARITIES OF POLITICAL MANIPULATION WITH VALUES ON THE TRADITIONAL STAGE OF SOCIAL EVOLUTION

Магдич Ю.А.,

*аспірант кафедри державного управління
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

У статті автор досліджує особливості політичного маніпулювання на традиційному етапі розвитку. Робиться висновок про несистематичний характер соціально-політичного впливу на ціннісну (безпекову) складову частину суспільної свідомості.

Ключові слова: соціально-політичне управління, політичне маніпулювання, традиційне суспільство, політична свідомість, безпека.

В статье автор исследует особенности политического манипулирования на традиционном этапе развития. Делается вывод о несистематическом характере влияния на ценностную (касающуюся безопасности) составляющую общественного сознания.

Ключевые слова: социально-политическое управление, политическое манипулирование, традиционное общество, политическое сознание, безопасность.

In the article, the author researches the peculiarities of political manipulation at the traditional stage of the social evolution. The conclusion is made about the non-systematic nature of the impact of the social consciousness on the value component (security).

Key words: socio-political management, political manipulation, traditional society, political consciousness, security.

Постановка проблеми. На сьогодні політичне маніпулювання виступає в якості однієї з провідних форм соціально-політичного управління. У своєму розвитку даний феномен змінював як формальні, так і сутнісні характеристики. Важливо дослідити генезис маніпулювання, зосереджуючи увагу, в тому числі, на традиційному етапі суспільно-політичного розвитку. Так зване традиційне суспільство відрізняється від сучасного нам за політичними, економічними, культурними тощо параметрами. Парадигму премодерну фундає «сакральне» та міф як такий. Модерн протиставляє традиційним цінностям науку та раціональність, священне та міфічне як основа політичного поступаються профанному і логічному. Міф є тим традиційним інструментом, що активно використовується в політичному маніпулюванні. Систематичне «укорінення» в суспільну свідомість політичних міфів, ідей, що стверджують певні цінності та сприймаються на віру, без критичного осмислення традиційно є повсякденною технологією у процесах політичного маніпулювання. На традиційному етапі розвитку маніпулювання здійснювалося через міфологічну природу суспільної свідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує велика кількість наукових та науково-популярних розробок, присвячених політичному маніпулюванню, від Пітера Померанцева до Наома Хомського. Еволюцію міфологічного мислення

та міфологічної картини світу з багаточисельними прикладами розглянуто у книзі Олександрі Баркової «Введення в міфологію» [1]. На нашу думку, один із найбільш цікавих наукових аналізів парадигм суспільно-політичного розвитку та їх визначальних характеристик було здійснено українським істориком Ярославом Грицаком, результати якого викладено в циклі лекцій «Вибрані питання європейської історії» [3]. Центральною концепцією цього курсу є модерність та модернізація у всіх її проявах, перехід від традиційного до модерного суспільства, а відправним поняттям є традиційне суспільство. Проблемі використання міфу в політичному маніпулюванні присвячено дисертаційні дослідження Андрієнко О.В., Арабаджієва Д.Ю., Зарицької В.В., Зубрицької Л.Й., Олешука П.М., Русакової Н.В., Рюмкової О.Л., Савельєва А.М., Шестова М.І. та інших.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Однак тема маніпулювання ціннісною складовою частиною суспільною свідомості з урахуванням історичних аспектів досліджена недостатньо. Ціннісні орієнтації є визначальними для політичної свідомості та політичної поведінки, а отже, важливими складовими частинами маніпулятивного впливу з політичною метою.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження особливостей політичного маніпулювання ціннісно-сві-

тоглядною складовою частиною свідомості на традиційному етапі суспільного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. У рамках концептуально-методологічної моделі, що запропонована, зафіксуємо специфіку політичного маніпулювання на базі цінностей у традиційному суспільстві. Авторство терміну «традиційне суспільство» належить французькому філософу Рене Генону. Традиційним є суспільство, що засновано на премордальному (першопочатковому) принципі, коли духовне панує над усім, а суспільно-політичні інститути є другорядними та залежними від нього. Як засновник так званого «інтегрального традиціоналізму», Р. Генон вбачав можливість повернення сучасності – через очищення – до традиційного, тим самим заклавши теоретичні основи консервативного радикалізму. Один із найвидатніших політичних філософів Томас Гоббс у «Левіафані» означив традиційний стан як «війну всіх проти всіх», де основною проблемою є проблема самозбереження. На цінностях виживання базується авторитет владної ієрархії. Ключові функції в суспільно-політичному управлінні виконує релігія. Як пояснює американський політолог і соціолог Рональд Інглгарт, використовуючи при цьому вдалу метафору, релігія надає почуття безпеки, адже фізичні загрози викликають потребу у вірі у вищу силу, тому «в окопах немає атеїстів». Я. Грицак наголошує, що під час спроби концептуалізації того, що таке традиційне суспільство, варто пам'ятати, що «ми його мало знаємо, а ще менше розуміємо, тому що ми розучилися не лише його мови, але розучилися думати так, як думали мешканці цього суспільства» [3]. Традиційні суспільства були історично першими та проіснували з давніх часів до епохи Відродження та Нового часу в Європі. Перше, що спадає на думку під час аналізу цього поняття, – це фундуєча роль традиції як такої. Зрозуміло, що кожне суспільство (як модерне, так і постмодерне) містить у собі традиційні елементи. «Однак традиційне суспільство не є суспільством традицій. Тому «традиційне суспільство» не є вдалою назвою. Зрештою, не тільки «традиційне» не є вдалим словом, але й «суспільство» так само. Насправді добрим терміном для описання цього суспільства є не «суспільство», а «спільнота». Це суспільство негативно налаштоване щодо змін та інновацій як таких. «Креативність не є його чеснотою» [3]. На традиційному етапі розвитку маніпулювання здійснювалося через міфологічну основу суспільної свідомості. Однак у цілому у традиційному суспільстві превалує репресивність. У політичному житті визначальне значення має владна вертикаль (відносини із сакральним чи Богом) та, відповідно, фундаментальною є релігійна ідентичність (британський політолог Бенедикт Андерсон називає такі спільноти «сакральними»).

Отже, основними характеристиками традиційного суспільства є: традиціоналізм, колективізм, ритуалізм, холізм, міфологізація, сакралізація, ієрархізм, символізм тощо.

Під час спроби окреслити типові компоненти політичної парадигми традиції звернемося, насамперед, до міфологічної складової частини політичної свідомості. Український культуролог Наталія Кривда наголошує, що «з теоретичної точки зору людство провело майже всю свою історію в межах міфологічної свідомості. Механізми та інструменти міфологічної свідомості (а іншої й не було) задавали рамку виживання людства. Карл Густав Юнг писав, що міф є тотальною ідеологією, за межі якої ти не можеш вийти, міф наказує, санкціонує, пояснює, втішає. Всі тоталітарні режими побудовані на цьому ж принципі» [4]. За французьким філософом Роланом Бартом, функцією міфу є деформація реальності. Особливо підкреслюється, що міф є не лише реліктом архаїчної свідомості, а і частиною сучасної комунікативної культури (в тому числі політичної). Міф спрощує реальність та зводить її до фундаментального протистояння добра та зла, де інтерпретація останніх є справою віри. Відповідно, подальші маніпулятивні впливи вбудовуються у вже наявну систему стереотипів масової свідомості. Традиційне мислення також характеризується певним консерватизмом, коли у фокусі уваги актуальне не сьогодення, а повторення минулого як еталону, доля та визначеність. Фундаментальні зміни як суспільного стану загалом, так і політичного зокрема відбуваються надзвичайно повільно. Особа у традиційному суспільстві посилається на авторитет та дії за звичними схемами. У цілому ж велика частина населення більш стурбована своїм фізичним виживанням. «Такий підхід допомагає зрозуміти, як бачать люди традиційного суспільства логіку розвитку політичних інститутів. Оскільки в основі знаходиться утопія «золотого століття» («епоха героїв», «рай», «сонячна династія», «земля обітована» або «халіфат»), то саме вона стає критерієм оцінки якості політичних структур і шкалою вимірювання політичних процесів. Виходячи з такого розуміння, традиціоналісти завжди негативно або щонайменше недовіжливо ставляться до модернізації політичного, намагаються будь-якою ціною зберегти елементи минулого. Оптимізм як майже моральний обов'язок протиставляється песимістичному за своїм настроєм процесу виживання. Таким чином, колективна конформність протистоїть індивідуалізму, сакральність владного інституту – його прагматичній операціоналізації» [5].

Окрім механізму «добро versus зло», в політичному маніпулюванні активно застосовуються схеми «свій vs чужий» та «ворог vs друг». Німецький дослідник Карл Шмітт вважав, що пара «ворог» – «друг» є і зовнішньою, і внутрішньою

необхідністю для існування політично повноцінного суспільства. К. Шмітт пропонує розглядати політичне як самостійне, що визначається власними критеріями і є первинним по відношенню до таких конкретних проявів, як держава, системи правління тощо. Одне із завдань владної еліти традиційного суспільства – захистити членів своєї спільноти від Ворога. Безпека є однією з пріоритетних цінностей та невід’ємною складовою частиною політики. Міф допомагає сакралізувати політичну владу та її носіїв, «героїзувати» історію (включно із механізмом «свій / чужий», із маркуванням «інакшості» як такої), створюючи перспективи для становлення авторитарних та тоталітарних режимів. Цей висновок підтверджується результатами згаданого нами дослідження Р. Інглгарта: «Під час виникнення загрози фізичному виживанню людей переважне значення набувають цінності виживання (*survival values*), що, у свою чергу, веде до зміцнення інститутів авторитаризму. ... а патерналістські настрої посилюються в суспільстві в періоди криз, коли масова свідомість сильно міфологізована» [2]. Наприклад, там, де домінують цінності виживання, населення прагне «сильної руки» та формує запит на відповідний тип державного лідерства.

Філософ Дмитро Хаустов зауважує, що цілісний та циклічний міф є ворожим до Іншого, він є сутнісно шовіністичним – не просто так націонал-соціалісти в недавньому германському минулому всю свою діяльність супроводжували форсованим відродженням так званого арійського міфу (і ключова для них книга Розенберга носила назву «Міф ХХ століття»). І до сьогодні шовінізм різних народів та різних індивідів вказує на міфологічні елементи свідомості. Інший є ненависним, тому що не такий, як ми, а це означає, що є ідентичність таких, як ми, ідентичність, яка конструюється в міфі [5, с. 100]. Міф – це структура свідомості, концептуальна рамка. Міф – це розповідь, що не піддається емпіричній перевірці, а приймається на віру, це розповідь про походження та ідентифікації, де ідентифікація та походження визначають одне одне; як розповідь, що ідентифікує (в тому числі і через ворожість до Іншого, ідентифікує індивіда як частину цілого, наприклад, спільноти (щоб любити Батьківщину, треба ненавидіти Ворога)). Включаючи індивідів у співтовариство, ідентифіковане розповіддю, міф окреслює внутрішню структуру цього співтовариства, розподіляє ролі, місця, статуси. Міфологічна розповідь циклічна та тавтологічна. Міф консервативний, тому що збирає та зберігає співтовариство, та агресивний, через те, що консервація тримається на ворожості до іншого. Ліотар наголошував, що постмодерн заперечує тотальність та консервативну агресію, відповідно, і міф як такий, свідченням чого є криза

метанаративів. Фашизм і є консервативно-агресивною тотальністю суспільства, в якому, за словами Муссоліні, «все для держави, нічого поза державою, нічого проти держави». Формули «все для», «нічого проти» і відсилають до міфологічної розповіді, що утримує цілісність та виключає з неї Іншого. Фашизм є політичним синонімом теоретичної тотальності. Фашизм із необхідністю виникає в тотальному злитті держави та релігії, коли емпірична земна влада отримує абсолютну санкцію у вічності, у злитті суспільства та ідеології, де принципове різноманіття індивідів у суспільстві примусово замінюються сконструйованою єдністю переконань, злитті суспільства та індивіда, де індивідуальні права і свободи, перш за все свобода слова і совісті, віддаються на відкуп нарративній ілюзії єднання з Левіафаном, який узурпував політичну суб’єктність і юридичні права через монополію на застосування насильства [5, с. 106].

«Послух владі пов’язаний із високими витратами: особисті цілі індивіда доводиться підпорядковувати цілям ширшої суб’єктності. Але в умовах невпевненості в завтрашньому дні люди більш ніж охоче йдуть на це. У випадку загрози вторгнення, внутрішніх заворушень чи економічного краху вони старанно шукають сильних авторитетних особистостей, здатних захистити їх. Навпаки, умови процвітання і безпеки сприяють плюралізму взагалі і демократії зокрема. Це допомагає пояснити давно встановлену закономірність: багаті суспільства з більшою ймовірністю демократичні, ніж бідні. А авторитарний рефлекс найсильніше в умовах небезпеки. ... У політичній сфері зі сходженням цінностей постмодерну втрачається повага до влади; посилюється акцент на участі і самовираженні. Ці дві тенденції сприяють: в авторитарних суспільствах – демократизації, а в суспільствах, які вже є демократичними, – розвитку демократії в напрямку більшої партіципаторної орієнтованості на конкретні проблеми» [2].

Актуалізувати ціннісні орієнтири «безпеки» та «стабільності» в масовій свідомості можливо завдяки впливу на її емоційну компоненту. Особливо ефективною в політичному маніпулюванні є така емоція, як страх. Створення резонансної події або лише повідомлення про неї, апеляція до цінностей «виживання» впливає на політичну поведінку аудиторії в бажаному для маніпуляторів напрямку. Підтримуючи перманентний стан нерівноваги, перебільшуючи загрози, влада може зберігати свій статус-кво. Психологічною основою цих процесів є обмеження у здатності розуму справлятися з малими ризиками: ми або повністю їх ігноруємо, або надаємо їм занадто велике значення, без проміжних варіантів. Концепція неприйняття втрат, коли небезпеки ставляться

вище за можливості, може стати підґрунтям для маніпулювання. Дослідження стверджують, що мозок людини миттєво реагує навіть на чисто символічні ознаки небезпеки. Таким чином, вона може бути використана під час впливу на так звані больові точки суспільної свідомості, активізуючи страх, тривогу, ненависть тощо задля реалізації прихованих цілей. Ураховуючи вищесказане, можливо зробити висновок про те, що домінуючою цінністю у традиційній парадигмі є безпека. Якщо згадати так звану «Піраміду Маслоу» (яка, не дивлячись на свою популярність, має низьку валідність), то безпека належить до базових людських потреб. Потреби в самореалізації тощо актуалізуються на більш пізніх етапах як індивідуального, так і суспільного розвитку. В ієрархії потреб безпека та стабільність мають пріоритетне значення.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Таким чином, міфологічність традиційної свідомості сприяє здійсненню маніпулятивних впливів. Автоматизм, вибірковість, емоційність мислення є основою для такої міфологізації. Водночас наголосимо, що маніпулювання не є основною формою політичного керівництва та управління суспільством на традиційному етапі його розвитку. Окрім відсутності суто технічних засобів, це пояснюється, як вже і зазначалося, самими характеристиками цього суспільства та особливостями свідомості її членів. Для даного етапу більш характерне пряме управління, ієрархічність влади, використання примусових засобів тощо. Лише з розширенням сфери свободи, в тому числі і політичної, поширюються

і маніпулятивні технології як спосіб забезпечення лояльної, конформної політичної поведінки та відповідного стану масової свідомості.

Стратегічно маніпулювання зосереджено на базових (центральных) ціннісних елементах. У традиційній парадигмі такою цінністю є безпека. Ця теза підтверджується результатами дослідження Р. Інглгарта: під час виникнення загрози фізичному виживанню людей переважне значення набувають цінності виживання (survival values). Маніпулювання орієнтовано на збереження суспільно-політичної стабільності та установки взаємної згоди щодо пануючої системи цінностей. Апелювання до цінностей «виживання» в маніпулюванні впливає на політичну поведінку аудиторії в бажаному для маніпуляторів напрямку. У фокусі політичного маніпулювання будуть такі теми, як патріотизм, героїзм, самопожертва (що на модерному етапі стануть елементами «законного (або легітимного) світогляду та відповідних форм політичної поведінки, із сильною позитивною орієнтацією на пануючу політичну систему). Отже, можливо констатувати, що маніпулятивні практики в політичному управлінні використовувалися на всіх етапах суспільного розвитку. Також маніпулювання неминуче охоплює ціннісні орієнтації масової свідомості. Оскільки поняття масового суспільства з'являється у ХХ столітті, відповідно, маніпулювання набуває інших масштабів та системного характеру, отримуючи статус атрибутивної складової частини політичного управління. Оскільки елементи традиційної свідомості присутні в масовій свідомості сучасних суспільств, подальше їх дослідження може бути доцільним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баркова А. Введение в мифологию. М.: РИПОЛ классик, 2018. 528 с.
2. Вельцель К., Инглхарт В. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития. М.: Новое издательство, 2011. 464 с.
3. Грицак Я. Вибрані питання європейської історії. URL: <http://er.ucu.edu.ua/handle/1/841> (дата звернення 26.11.2018).
4. Кривда Н. Нужно не просто проговаривать ценности, а «прокрикивать» их на каждом углу. URL: <https://platfor.ma/magazine/text-sq/science/nataliya-krivda/> (дата звернення 25.11.2018).
5. Хаустов Д. Лекции по философии постмодерна. М.: РИПОЛ классик, 2018. 288 с.